

მსაზღვრელთა ბრუნებასთან დაკავშირებული
საქიოთხეობი

საკამათო არ არის, რომ ყოველი გრამატიკული კატეგორია გარკვეული სემანტიკით არის შეპირთბებული. რიცხვის კატეგორია შესაძლოა ვეძიოთ მხოლოდ მეტყველების იმ ნაწილებში, რომელთა შინაარსი იგუებს ერთისა და ერთზე მეტის გარჩევას აღნიშვნას, პირის კატეგორია პირთა მიხედვით დიფერენციაციის უნარს მოითხოვს და ა. შ. ასე რომ, ყოველი ფორმა შინაარსით არის განსაზღვრული.

ეს ვითარება შესაბამისად აისახება ლინგვისტურ ტერმინოლოგიაშიც. თვით მეტყველების ნაწილთა სასულწოდებები ამის ნათელი დასტურია. არსებითი სახელი, იგივე სუბსტანტივი, საგნის, სუბსტანციის აღმნიშვნელი სიტყვაა. ზედსართავი — ამ საგნის ნიშანთვისების, მისი მასსათობლის, მასზე დართულის, ატრიბუტის აღმნიშვნელია, ნაცვალსახელი — ის, რაც სახელის ნაცვლად, მის ფარდად შეიძლება ვიგულოთ...

ამ უდავო ტერმინოლოგიის განხილვა ახლა ერთი გრამატიკული მოვლენის ასახსნელად დაგვიჭირდა. საკითხი ესება ზედსართავ სახელთა, ან, უფრო ზუსტად — მსაზღვრელის ფუნქციით გამოყენებულ სახელთა (ზედსართავის, რიცხვითის, ნაცვალსახელის, მიმღობის) ბრუნებას.

* * *

ბუნებრივია, რომ ზედსართავი სახელი, როგორც სახელის ნიშანთვისების გამომხატველი, მისი განმსაზღვრელი, არსებობს იმდენად, რამდენადაც არსებობს საგანი, განსასაზღვრტი, ასახსნელი სახელი. ამაზე მიუთითებს თვითონ ტერმინიც — ზედსართავი, ვ. ი. რაღაცაზე დართული, прилагательный, adjective, attribute.

ატრიბუტი... მისი გრამატიკული კატეგორიებიც აღნიშნული სემანტიკით არის განსაზღვრული. სემანტიკაზეა დამოკიდებული, რა გრამატიკული კატეგორიები შეიძლება პოტენციურად ჰქონდეს სიტყვას და რა — არა.

რამდენადაც ძირითადად ზედსართავ სახელზე ვაპირებთ მსჯელობას, გვერდს ვერ ავუვლით მის ყველაზე გამოკვეთილ კატეგორიებს — ხარისხის აღნიშვნის სისტემას და ბრუნებას. არსებითად ეს უკანასკნელი (ბრუნება) წარმოადგენს ჩვენი განხილვის ძირითად ობიექტს.

* * *

სემანტიკური ნიშნიდან გამომდინარე, ზედსართავ სახელს არ უნდა (არ შეიძლება) ჰქონდეს რიცხვის კატეგორია. ნიშანი, თვისება არათვლადი აბსტრაქციაა, რომელიც შეიძლება წარმოდგენილი იყოს გარკვეული ინტენსივობის, აგრეთვე დროსა და სივრცეში განფენილობის ფარგლებში (მწვანე კაბა, დიდი სახლი, მაღალი კაცი, ღამაში სურათი... — ე. წ. ვითარებითი ზედსართავები), ანდა — უბრალოდ, როგორც განსაზღვრული საგნობრიობა, რომელიც ორ სხვადასხვა საგანს შორის ამყარებს გარკვეულ მიმართებას (მქონებლობის, დანიშნულების, სადაურობისა და ა. შ. მისედვით: უქუდო კაცი, ფოთლოვანი ტყე, სანადირო თოფი, მზიანი დღე, იმერული ყველი... ე. წ. მიმართებითი ზედსართავები).

პირველი ჯგუფის ზედსართავებს (ვითარებითს) ხარისხის ფორმები მთებოვებათ, მეორე ჯგუფისას (მიმართებითს) — არა. მიზეზი მათ განსხვავებულ სემანტიკაშია. ვითარებითი ზედსართავები საგანს ახასიათებენ ერთი განსაზღვრული ნიშნის გრადაციის ფარგლებში. ეს ნიშანი არ არის აბსოლუტური. იგი ყოველი კონკრეტული შემთხვევისათვის შეფარდებითია. შესიტყვება დიდი სახლი მხოლოდ ზოგად წარმოდგენას გვაძლევს საგნისა და ნიშნის შესახებ. შეიძლება ბევრი სახლი იყოს დიდი, მაგრამ ეს სიდიდე სხვადასხვანაირი იქნება. ასევე ღამაში, მაღალი, თხელი... ბევრი რამე და ვინმე შეიძლება იყოს, მაგრამ სხვადასხვაა ეს ნიშანი, თუ ერთმანეთს შევუდარებთ ამ ნიშნით განსაზღვრულ საგნებს. ეს სხვადასხვაობა ქმნის ხარისხის კატეგორიის სემანტიკურ საფუძველს.

მიმართებითი ზედსართავეები ხარისხის ფორმებს ვერ აწარმოებენ, რადგანაც მოკლებულნი არიან ასეთი შეფარდებითობის სემანტიკას. აქ აქცენტი კეთდება ერთი საგნის სხვა საგანთან რაიმე ნიშნის მიხედვით მიმართებაზე (მქონებლობა, უქონლობა, წარმომავლობა, დანიშნულება და მისთ.). ქუდიანი ან უქუდო საგნის (ქუდის) მქონებლობა-უქონლობის მიხედვით ახასიათებს სხვა საგანს (კაცს). იმერული იმერეთიდან წარმომავლობის ნიშნით განსაზღვრავს საგანს (ვთქვათ, ყველს) და ა. შ. შეუძლებელია ქუდიანის ან უქუდოს, იმერულის ან სანადიროს მეტნაკლები ინტენსივობით, სიგრძე-სიგანითა თუ დროის მიხედვით წარმოდგენა. თუ ასეთი რამ მოხერხდება, მაშინ ის ხარისხის ფორმასაც შეიგუებს. განვიხილოთ ვთქვათ, ფორმა მზიანი დღე. რამდენადაც შესაძლებელია მეტად ან ნაკლებად მზიანი დღე. თათსი, ჰერიოდი... იმდენად დასაშვებია უმზიანეს ფორმის წარმოების შესაძლებლობაც. ამგვარ ცალკეულ შემთხვევებში დასტურდება კიდევ მიმართებითი ზედსართავეების მიერ ხარისხის ფორმათა წარმოება. ცნობილი ფაქტებია: ბედნიერი — უბედნიერესი, ღონიერი — უღონიერესი, გონიერი — უგონიერესი, ჭკვიანი — უჭკვიანესი და მისთ. ამ შემთხვევაში არსებითია არა ის, რომ მაწარმოებელი აფიქსი შეეზარდა ფუძეს (როგორც, ჩვეულებრივ, ხსნიან ამ მოვლენას), არამედ თვით ფუძე-სიტყვათა სემანტიკა. აბსტრაქტული სახელებით აღნიშნული ცნებები — ბედი, ღონე, გონი, ჭკუა... გაბეჭულია საგნის გარკვეულ ნიშან-თვისებად. ამგვარად, მაწარმოებელი აფიქსი კი არ შეზღოდა ფუძეს (მისი გამოყოფა ძალიან იოლია), მან მხოლოდ ფორმოზბრივად „გააზღესართავეა“ სიტყვა და შინაარსი და ფორმა ერთმანეთს დაუახლოვა (შდრ. მაგ., თითქმის ერთი და იმავე სემანტიკის ერთეულები — ჭკუა აქვს და ჭკვიანია, ღონე აქვს და ღონიერია...). ალბათ ამიტომაც, რომ ანალოგიური მნიშვნელობის მქონე ბევრი სიტყვა, რომელთაც თანამედროვე ქართულის დონეზე მაწარმოებელი აფიქსი არ გამოეყოფათ (უცხოური წარმომავლობის ან „დაზნელებული“ ფორმოზბრივი სტრუქტურის გამო), მხოლოდ კონტექსტის მიხედვით შეიძლება გაირჩეს, ზედსართავეთა თუ არსებითი. ისინიც იწარმოებენ ხარისხის ფორმებს (ბრძენი — უბრძენესი, შტერი — უშტერესი, დებილი — უდებილესი...). არა აქვს მნიშვნელობა იმას, რომ ამ სიტყვათა ნაწილი სასაუბრო-ქარგონული მეტყველების კუთვნილებაა. მთავარი ამ შემთხვევაში ენობრივი ტენდენციაა.

აღნიშნულ მსჯელობას უჭერს მხარს მიმდებარე წარმომავლობის ერთი რიგი ზედსართავების მიერ ხარისხის ფორმათა წარმოების უნარიც. ესენია: მძლავრი, მდარე, მკვეთრი, მწარე და მისთანანი. მათი მეორეულობა ისევე აშკარაა, როგორც უმძლავრესი, უმდარესი, უმკვეთრესი, უმწარესი... ფორმათა არსებობა. აქაც სემანტიკამ განსაზღვრა გრამატიკული კატეგორიის წარმოების შესაძლებლობა.

სხვათა შორის, სემანტიკური სპეციფიკა უნდა ედოს საფუძველად ზოგიერთი ზედსართავის ხარისხის ფორმების ნაკლებეფას სისტემასაც (ეწარმოებათ ან მხოლოდ ე. წ. ოდნობითი ან მხოლოდ აღმატებითი (შედარებითი) ხარისხის ფორმები)!. მღ — თ კონფიქსიანი ფორმები ხარისხის ფორმებად სწორედ სემანტიკური ანალიზის საფუძველზე გაიანზრება და ხარისხის ფორმებად მათ შიწნეფას ფორმა (კერძოდ, ფორმანტები) უფრო უშლის ხელს, ვიდრე სემანტიკა.

ხარისხის ფორმების წარმოების სემანტიკურ საფუძველზე მსჯელობას აღარ გავაკრძელებთ. ცხევ რიცხვისა და ბრუნების კატეგორიებს დაუბრუნდეთ, რამდენადც სახელის გრამატიკული კატეგორიებიდან არსებითი სწორედ ბრუნეა და რიცხვია.

* * *

ბოგორც მოსალოდნელი იყო, საკუთრივ ზედსართავი სახელი რიცხვს მართლაც არ განარჩევს. მაშინაც, როდესაც გარკვეული საჭიროებისათვის ზედსართავი სახელი მრავლობითის ფორმით არის წარმოდგენილი, აღნიშვნა ფორმალურია და რიცხვზე (მრავლობითზე) მითითება არ ხდება. ასეთ შემთხვევაში ზედსართავი სახელი, როგორც ატრიბუტი, ამხსნელი სიტყვა, სრულად ეთანხმება თავის ასახსნელს, მსაზღვრელ სიტყვას. ძველი ქართულისათვის ამგვარი შეთანხმება ჩვეულებრივი ნორმაა. მნიშვნელობა არა აქვს მსაზღვრელ-საზღვრულის რიგს, არც წინადადების სხვა წევრებით მათ გათიშულობას:

¹ ზეწნთვის ამეწათ არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს არც ტერმინებს, რომლუ-ბითაც აღნიშნავენ ხარისხის ფორმებს, არც მათ წარმომავლობას და რაოდენობას. აღნიშნული საკითხები საკმაოდ საფუძველიანად არის შესწავლილი ირ. თ. ზუ რ ა ბ ი შ ვ ი ლ ი, ხარისხი ქართულურ ეწებში, თსუ შრომები, ტ. 67, 1957, გვ. 129—164.

7. ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები:

უამეთუ სული ზელშინჯებისაი მოვიდეს შენ ზეთა, ადგილ-ნუ-სცემ, რაზეთუ ლხ-
ნებამან დააცხუნის ცოდვანი დიდ-დიდნი (ცელ); და წარვიდა მათ თინა
და თანაწარტანა ევაზგელმ თჳსი და წმიდანი იგი წიგნი მოწამეთისი
(„შუშანი“); თქვენ ხართ სიწმიდისა ნაყოფნი, მკენარტნი სულხელნი,
ვარდნი შვენიერნი, ფირიკნი კეთილნი და ზეთისხილნი
ნაღოთჳსავესენი („ხანმო“); დიდთა ხეთა მოერევის, მცირე დასწყავს
ნაბერწყალი (ვტ).

ნიშანდობლივია, რომ შეთანხმება ნართანიანი მრავლობითის
პრეროგატივია არა მარტო ძველ ქართულში, არამედ ახალშიც,
თუმცა პოეზიის ენაში ვბ-იან მრავლობითშიც ვკვდება შეთანხმე-
ბული მსაზღვრულ-საზღვრული:

დაიძმა, წვრილნი ვარსკვლავნი ავავდნენ, დასხდნენ ცაზედა
(ვავ); სატრფოა ცრემლის წილ მედარსა იხერსა დამცემიან ცვარნი ვიურ-
ნი, ჩემთა ნათესავთ გლოვისა ნაცვლად მივალაღებენ სვანნი მკვივარნი
(ნ. ბართ); მოგროვილიყვენ ხანატა ხევსურთ ვაჟები ბმლიანნი (ვავ);
მე მათ მოვყევი, მათ მოვყევი ღრუბელთ შავოსანთ, სადაც ვავევა სურთ
ღურთი ვვართაც შავოსანებს (ა. კლანდ); მე კი... სიდაც მახსოვარ-
მთები მიამობენ შენება (ა. კლანდ); ქართლად იქარიან, — მებზვიელნი
ქართლად, — შუამდინარეთთ მამანი ვამეტნი (მ. მკ).

შედარებისათვის: როცა სახელისა და ზმნის (ვთქვათ, ქვემდე
ბარისა და შემასმენლის) შეთანხმებაზეა საუბარი, მაშინ ეს შეთან-
ხმება არა მხოლოდ ფორმობრივია, არამედ შინაარსობრივიც:
ბავშვი თამაშობს — ბავშვები თამაშობენ. თრივე სიტყვა სიმრავ-
ლესე მიუთითებს. შესიტყვებაში წვრილნი ვარსკვლავნი სიმრავ-
ლესე ოდენ საზღვრული (ვარსკვლავნი) მიუთითებს და მსაზ-
ღვრელის (წვრილნი) მრავლობითის ფორმა მხოლოდ სიმბო-
ლურია, ერთგვარად ორნამენტული.

* * *

ამავე კუთხით შეიძლება შევხედოთ ბრუნების პრობლემასაც.

ზედსართავ სახელთა (აგრეთვე რიცხვით სახელთა და მიმდევო-
ბათა) ბრუნების საკითხი, ჩვეულებრივ, ეჭვწვემ არ დგება იმ უბრა-
ლო მაშუშის გამო, რომ იგი ნებისმიერი ბრუნვის ფორმით შეიძლე-
ბა დადასტურდეს წინადადებაში და, როდესაც ზედსართავის ბრუნე-
ბაზეა მსჯელობა, ყურადღება მასვილდება ფუძისა და ბრუნვის
ნიშანთა ურთიერთობის სხვადასხვა საკითხებზე, ზედსართავი სახე-

ვით სახელს უწოდებენ, სინამდვილეში არც ერთია და არც მეორე იგი სუბსტანტივია. შდრ.:

შენ რაღეს ვენაცვლე, დიაცო, კარგი გავიზღავ რწევოთა (ვაჟა); ის ჰვოდებს... ვი ჩემს თვისა, ვეელსგან გამეტებულსა, კარგის არასდროს მნახველსა, უმწეოს, ვარტებულსა (ვაჟა); კარი ფოთლით გაქრელეს, თუითონ დარჩნენ შავება... კარი ჰუბება არილუბს, ტორტმანობენ ქმუხეზი (მ. ლებანი); მწუხრი მოიკვს ჩემსა სასახლეს, სულში მდაბალნი დამკვიდრებენ (ა. კლანდ); ერთი გავინებს, მეორე გაქება, შესაშვე რატომღაც კარლუბს პახეს (მ. ლებანი); წუთსოფელი საესეა მწვეანით, საესეა წვიმით, საესეა მოყარით (მ. შაქ).

საზღვრულის გარეშე მსაზღვრელი არ არსებობს. გასუბსტანტივეების შემთხვევაში ის ითავსებს საზღვრულის ფუნქციას და დამოუკიდებლად ამყარებს სინტაქსურ ურთიერთობას წინადადების სხვა წევრებთან. ამგვარად ტრანსფორმირებული სახელი ფორმოზირივადაც უკვე სულ სხვა ყალიბისა ხდება და იცვლება მისი გრამატიკული შესაძლებლობებიც. არსებითისაგან დამოუკიდებლად ბრუნებადი ზედსართავი ან არსებითის ფუნქციისაა, ან — ზმნისართისა. ამ თვალსაზრისით ბრუნვის ნიშნებს ზედსართავი ან რიცხვითი სახელისათვის ერთგვარი სიტყვაწარმოებითი ფუნქცია აქვთ და დერივაციულობის ელემენტებს შეიცავენ. არსებით სახელად ქცევა, გასუბსტანტივეება აღბათ სიტყვაწარმოების კერძო შემთხვევად უნდა მივიჩნიოთ. ეს მოვლენა განსაკუთრებით გამოკვეთილია ვითარებით ბრუნვის შემთხვევაში. „დამოუკიდებელი ზედსართავი“ ვითარებით ბრუნვაში მთლიანად ზმნისართული ბუნებისაა, უკავშირდება ზმნას და ფორმაგვცვლელია. იხ.:

ლამაზად შევლს გამზრდელი დედა მიცენა ლმერთა (ვაჟა); ბშირად ვიგონებ ვერლენს, როგორც დღუბულ მამას (გ. ტაბ); ლურჯად დაბინდოა, ლურჯი ეფო აჩაღულ ვანებს და მზე ჩავიდა ლურჯად ხადღაც, ბათონის მხარეა (ა. კლანდ); სტევა ქართული ეხოღენ მძაფრად არ სწყურებია დმანისს (მ. შაქ).

მაშასადამე, ზედსართავი სახელის გრამატიკული და სემანტიკური ფუნქცია სრულყოფილად მხოლოდ მსაზღვრელად, ამხსნელ სიტყვად მისი გამოყენებისას ვლინდება. სხვა შემთხვევაში ხდება ზედსართავისა და რიცხვითი სახელის ძირითადი ფუნქციის შეცვლა, შესაბამისად, სხვა მეტყველების ნაწილად მათი გარდაქმნა.

არ უნდა იყოს შემთხვევითი, რომ ზედსართავიცა და რიცხვითი სახელიც ცალკე მეტყველების ნაწილად საკმაოდ გვიან იქნა გამოყოფილი და ადრეულ გრამატიკულ ნაშრომებში ისინი სახელთა ერთ

ჯგუფში შოთაზრებოდნენ. არსებითი სახელი, ზედსართავი, რიცხვითი სახელი, ნაცვალსახელი ზოგადად სახელის სემანტიკური ანალიზის საფუძველზე გამოყოფილი მეტყველების ნაწილებია.

საგნის აღმნიშვნელი სახელის (ან მისი ფარდი ნაცვალსახელის) სემანტიკური ფუნქციის (საგნის აღნიშვნის) რეალიზაცია დამოკიდებული არ არის წინადადების სხვა წევრებზე. ამიტომ არის მისი გრამატიკული სტრუქტურაც მყარი და გამოკვეთილი, ზედსართავი და რიცხვითი სახელები, აგრეთვე ზოგიერთი ჯგუფის ნაცვალსახელი³ კი აუცილებლობით აბიან დაკავშირებულნი არსებით სახელთან როგორც სემანტიკურად (მას ახასიათებენ), ისე სინტაქსურად (სინტაქსურ წყვილს მხოლოდ მასთან ქმნიან).

გასუბსტანტივებული ზედსართავი სემანტიკურად მთლიანი სინტაგმის — მსაზღვრულ-საზღვრულის შესატყვისია. შესიტყვებაში „პატარამ გაიცინა“ პატარა გარკვეულ სუბსტანტივზე, საგანზედაც მიუთითებს და ამ სუბსტანტივის ნიშანზეც. გრამატიკული ფუნქციონირების მიხედვით, ასეთი სახელი არსებითის ყალიბს მისდევს და ყველა ნიშნის მიხედვით იგი უკვე არსებითი სახელია. ასეთი გასუბსტანტივებული ზედსართავები და მიმღობები — მსაზღვრულ-საზღვრულის სინტაგმის ეკვივალენტები — ტიპობრივია მიმართვებში:

გაიციეს: პატარავ, დილა მწიფობას! (მ. მრევლ); მგერე მოღვნილო, დამაზო, თუც რომ აღილიო (ცვა); რა ლამაზია, წყაულო, შენს ზვიროთა ლანი ჩქარას (ცვა); დედის რომ მოსწყდ, დამქნებო, სულელო! (მ. გილო).

იგივე შეიძლება ითქვას რიცხვითი სახელებისა და ზემოთ აღნიშნული ჯგუფის ნაცვალსახელთა შესახებაც.

განსაკუთრებით ხშირად გვხვდება გასუბსტანტივებული ფორმები ანდაზების ენაში, რომლისთვისაც დამატასიათებელია ელიპტიკურებული კონსტრუქციები, ლაკონური ფრაზა და მაქსიმალურად გამარტივებული სინტაქსური კავშირები:

მხოლოდ ვაზრდას ნიღის, ღარბი — გამდიდრებასა, ყმაწვილი გოგო და ბები — ერთმანეთსა ხეყნასა; სულელს გული ენაზე ატრია, ქვეიანს კი ენა გულზეთ; ერთს მომგვარე მქეო, ორს — მომოსა; ერთს რომ უტყუა, მეორეც უნდა თქვა; ჩემში არ ვიხიბრა, გელო რით დამწყვეტო? შენა სვი და შენი ქამე, ჩემსას ვარი დამიწერე.

³ სინუსტისათვის: აქ იგულისხმება განსაზღვრების ფუნქციის მქონე ყველა სახის ნაცვალსახელი წევრებით, კუთვნილებით, განსაზღვრებით, განუსაზღვრელობით, ზოგიერთი უარყოფითი, განთიროცხება პირს ნაცვალსახელზე და მისი ფუნქციით გამოყენებული სხვა ნაცვალსახელები.

ნიშანდობლივია ერთი მომენტიც: ცნობილია, რომ ნებისმიერი შეტყვევების ნაწილი შეიძლება იბრუნოს, უფრო სწორად, გარკვეული ბრუნვის ფორმით იქნეს წარმოდგენილი სპეციალურ კონტექსტში. ყველა ამ შემთხვევაში ეს სიტყვა (ზმნაც კი) არსებითი მნიშვნელობას იძენს. სუბსტანტივდება (იხ. ანდაზები „არმინდამ ცხრა ხინკალი შეჭამაო“; „ვასი გავეყარე, უის შევეყარე“ და მისთ.)

ეს, რა თქმა უნდა, იმას როდი ნიშნავს, რომ იბრუნვის ზმნა, შორისდებული თუ აღნიშნული ფუნქციით გამოყენებული სხვა მეტყვევების ნაწილი. მაგრამ ის კი ფაქტია, რომ იბრუნვის ყველა და ყველაფერი, რასაც სუბსტანტივის ფუნქციით გამოვიყენებთ, რადგანაც ბრუნება სუბსტანტივის დამახასიათებელი მთავარი გრამატიკული ნიშანია. შედსართავი სახელი იბრუნვის მაშინ, როდესაც იგი უკვე აღარ არის შედსართავი ამ ტერმინის სრული და ზუსტი გაგებით. არსებითი სახელის სემანტიკას თავისთავად მოჰყვება შესაბამისი გრამატიკული სტრუქტურა.

* * *

რაც შეეხება არსებით სახელთან — როგორც საზღვრულთან — დაკავშირებული მსაზღვრელების (ზედსართავი, რიცხვითი, ნაცვალსახელი, მიმღობა) ბრუნების საკითხს, იგი მსაზღვრელ-საზღვრულის სინტაქსური ურთიერთობის სფეროს განეკუთვნება. მსაზღვრელი სახელები იბრუნვიან იმდენად, რამდენადაც აქვთ უნარი, სინტაქსური ურთიერთობა (შეთანხმება) დაამყარონ სხვა (ბრუნებად) სიტყვასთან. მათი ბრუნვის ფორმა გამოწვეული ფორმია. ისინი ერთგვარად „მოტანილი“, დამოკიდებული ფორმები არიან, რომლებიც სინტაქსის წამყვანი წევრის ნებას ექვემდებარებიან. შესაბამისად, მსაზღვრელი სიტყვის ბრუნვის ფორმა — ესაა არსებითთან, ასახსნელ სიტყვასთან ბრუნვაში შეთანხმების შედეგი. ეს შედეგები არაერთგვაროვანია. სხვაობის მიზეზები სხვადასხვაა: ერთ შემთხვევაში მსაზღვრელი სიტყვის ფუძის საკითხია გადამწყვეტი (განსხვავებულად იბრუნვის პატარა სახლი და დიდი სახლი), სხვა შემთხვევაში — მსაზღვრელ-საზღვრულის რიგის საკითხი (პრეპოზიციურია იგი თუ პოსტპოზიციური). განსხვავებულია ვითარება ძველსა და ახალ ქართულშიც. ძველ ქართულში შეთანხმება სრული იყო. — ატრიბუტული მსაზღვრელი სრულად იღებდა საზღვრულის ბრუნვის ფორმას. შესაძლოა, ამას ხელს უწყობდა ძველი ქართული-სათვის უფრო ნიშანდობლივი პოსტპოზიციური წყობა მსაზღვრელ-

საზღვრულისა, მით უფრო, რომ პოსტპოზიციური წყობის შემთხვევაში თანამედროვე ქართულშიც ძველი ვითარებაა შენარჩუნებული. პრეპოზიციური წყობისას კი დღეს საკმაოდ ჭრელი სურათი გვაქვს. ხმოვანფუძიანი მსაზღვრელი საერთოდ აღარ იბრუნვის, თანხმოვანფუძიანი კი — მხოლოდ ნაწილობრივ.

საგარაუდოა, რომ სინტაგმის წევრთა კავშირი პრეპოზიციური წყობისას უფრო მჭიდროა და შესიტყვებაც — უფრო შეკრული. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ დიალექტებსა და სასაუბრო მეტყველებაში ტენდენცია აშკარად ბრუნვის ნიშანთა დაკარგვისაკენ არის მიმართული, რაც იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ მსაზღვრელი, ამხსნელი სახელისათვის ბრუნვის ნიშანი არაა აუცილებლად საჭირო. გამოკვეთილი გრამატიკული ფუნქციის მქონე ფორმანტი, რომლის დაკარგვა გააბუნდოვანებდა სათქმელს, მით უფრო, შეცვლიდა შესიტყვების შინაარსს. ხოლო იქ, სადაც ამა თუ იმ ფორმანტს არაარსებითი, მეორესართისხოვანი ფუნქცია აქვს, დროთა განმავლობაში აუცილებლად ხდება ფორმობრივი ცვლა.

ცალკე საკითხია, რატომ არ იკარგება ბრუნვის ნიშანი პოსტპოზიციური წყობისას, ანდა გათიშული მსაზღვრელ-საზღვრულის შემთხვევაში. ვფიქრობთ, აქ არსებითია მსაზღვრელისა და საზღვრულის განსხვავებული სემანტიკური კავშირის საკითხი, მათი ერთ მსლიან სემანტიკურ ოდენობად მოაზრების სირთულე.

მსაზღვრელი სიტყვა დამატებითი ინფორმაციის შემცველია როგორც საზღვრული სიტყვისათვის, ისე მთელი წინადადებისათვის. მთავარი სემანტიკური დატვირთვა (და ამიტომ გრამატიკულიც) აქვს ასახსნელ სიტყვას, სინტაგმის წამყვან წევრს. მსაზღვრელის პრეპოზიციის შემთხვევაში, თუ მას უშუალოდ მოსდევს საზღვრული (დიდი სახლი), სინტაგმატური კავშირი ძალიან მჭიდროა, რადგან სემანტიკური დატვირთვა, სინტაქსური ფუნქცია აღმავალია, პროგრესული — მცირედრიდან, ნაკლებმნიშვნელოვანიდან — დიდისაკენ მიმართული. მსაზღვრელი თითქოს საზღვრულის ნაწილად, მისი გარკვეული სემანტიკური ნიშნის გამოჩნატკელ ელემენტად აღიქმება. ამ თვალსაზრისით მსაზღვრელ-საზღვრული შეიძლება განვიხილოთ როგორც რთული ფუძე, რომელიც ბრუნვის ნიშნებს, ბუნებრივია, ბოლოში დაირთავს. საზღვრულისათვის მთავარია მსაზღვრელის ფუძისეული მნიშვნელობა, ხოლო მისი ფორმობრივი „არასრულყოფილების“ კონპენსაცია შესაძლებელია უშუალოდ მისი მომდევნო საზღვრულის ფორმით.

პოსტპოზიციური მსაზღვრელ-საზღვრულის შემთხვევაში სინ-
ტაგმის წევრთა სემანტიკურ-სინტაქსური კავშირი დამავალია, —
მნიშვნელოვნიდან, დიდიდან — მცირისაკენ, ნაკლებმნიშვნელოვნი-
საკენ. ასახსნელი სიტყვის პირველ რიგში დასახელება შედარებით
ასუსტებს მსაზღვრელ-საზღვრულის ერთიან სემანტიკურ ერთობლი-
ობად წარმოდგენის შესაძლებლობას. მსაზღვრელი დამოუკიდებელი
მნიშვნელობის ელერადობას იძენს. გარდა ამისა, შეთანხმების წამ-
ყვანს წევრის პირველ რიგში წარმოდგენა მასზე დამოკიდებულისა-
გან, მასთან შეთანხმებულისაგან ამ შეთანხმების დასტურად ითხოვს
შესაბამისი ფორმის გამოვლენას. წინააღმდეგ შემთხვევაში სინტაქ-
სური კავშირი მსაზღვრელ-საზღვრულს შორის ვერ შეიკრება.
თუ მან არ მიიღო იგივე ფორმა, რაც მის საზღვრულს, მის წარმ-
მართავს აქვს, იგი ვერ „დაამტკიცებს“ მასთან სინტაქსურ „ახლობ-
ლობას“.

პოსტპოზიციური მსაზღვრელისათვის ბრუნვის ნიშნის დარღვის
აუცილებლობას კარგად დაყინახავთ, თუ მასაც, პრეპოზიციური
მსაზღვრელ-საზღვრულის მსგავსად, რთულ ფუძეს შევედარებთ. სხვა
სიტყვებთან დამოკიდებულების დასამყარებლად ან საერთოდ ფორ-
მაცვალებად სიტყვად გასაფორმებლად ამ „რთულმა ფუძემ“ ბოლო-
ში (ე. ი. მსაზღვრელზე!) აუცილებლად უნდა დაირთოს ბრუნვის
ნიშანი.

აღსანიშნავია ერთი გარემოებაც: სმოვანფუძიანმა პრეპოზიცი-
ურმა მსაზღვრულმა ძალიან ადვილად დაკარგა ბრუნვის ნიშნები
(პატარა სახლი, პატარა სახლმა, პატარა სახლს, პატარა სახლის,
პატარა სახლით, პატარა სახლად). მაშინ, როდესაც თანსმოვანფუ-
ძიანი პრეპოზიციური მსაზღვრელის მიერ ბრუნვის ნიშანზე უარის
თქმა ჯერ კიდევ დაუმთავრებელი პროცესია და სხვადასხვა ბრუნ-
ვისათვის სურათიც არაერთგვაროვანია (სახელობითი, მითხრო-
ბითი, წოდებითი ჯერ კიდევ ხელშეუხებელია, მიცემითსა და ვითა-
რებითში სრულიად მოკვეცილია ბრუნვის ნიშანი, ნათესაობით-მოქ-
მედებითში — მხოლოდ ნაწილობრივ: დიდი სახლი, დიდმა სახლმა,
დიდ სახლს, დიდი სახლის, დიდი სახლით, დიდ სახლად, დიდო
სახლთ).

ვფიქრობთ, სმოვანფუძიან მსაზღვრელს ბრუნვის ნიშნის დაკარ-
გვა გაუადვილა ფუძისა და სახელობითი ბრუნვის ფორმათა იდენ-
ტურობამ. მსაზღვრელის სახელდება ემთხვევა ამავე სიტყვის ფუძეს
და ამდენად იგი გაფორმებული ფუძეა, თანსმოვანფუძიანი მსაზ-
ღვრელი კი თავისი გაუფორმებელი, ერთგვარად დაუმთავრებელი

ფორმის გამო (სახელდება და ფუძე განსხვავებულია: დიდ-ი, დიდ-ი) უფრო მეტად საჭიროებს ბრუნვის ნიშანს, როგორც ფუძის ფორმაცვალებადობის მარევენებელს, ნიშანს იმისას, რომ იგი დამოუკიდებელი მნიშვნელობის სიტყვაა და არა მორფემოიდული ტენდენციის ელემენტი.

ამავე ნიშნით (ბრუნვის ნიშნის მქონებლობით) უპირისპირდებოდნენ საზოგადო სახელები ადამიანთა სახელებს ძველ ქართულში, რისი დანალექიც თანანედროვე ქართულ სიტყვათხმარებაშიც დასტურდება. ამ მხრივ ყურადღებას იმსახურებს ერთი ენობრივი მოვლენა: აუ საგანგებო სტილურ დანიშნულებას არ ჩაეთვლით, ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი პოსტპოზიციური წყობა მსაზღვრელ-საზღვრულისა ახალ ქართულში შენარჩუნებული იქნა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც მსაზღვრულად ხელობისა და წოდება-თანამდებობის აღმნიშვნელი ზოგი სახელია, ხოლო საზღვრულად საკუთარი სახელი: თამარ მეფე, გიორგი მეფე, დამატებითი სპეციფიკური ატრიბუტის დაბთვისას მსაზღვრელი პრეპოზიციური ხდება, ახალი ატრიბუტი კი პოსტპოზიციურიაში ინაცვლებს: მეფე გიორგი ბრწყინვალე¹.

საინტერესოა, რომ ასეთი მსაზღვრელ-საზღვრულის (თამარ მეფე, დავით აღმაშენებელი, სოლომონ ბრძენი, დიმიტრი თავდადებული, პიპინ მოკლე...) ბრუნების დროს ბრუნვის ნიშნებს იღებს მხოლოდ პოსტპოზიციური მსაზღვრელი, საზღვრული კი, მიუხედავად იმისა, რომ იგი სინტაგმის წამყვანი წევრია, უბრუნველია — სავარაუდოა მისი თავდაპირველი უბრუნველი ბუნების გამო: ძველ ქართულში ხომ ადამიანთა სახელები მთელ რიგ ბრუნვებში ფუძის სახით იყო წარმოდგენილი. ბრუნვის ნიშნის დართვა მხოლოდ მსაზღვრელ სახელზე მანუენებელია, ერთის მხრივ, ამ შესიტყვების ერთიან სემანტიკურ ოდენობად აღქმისა, მეორე მხრივ კი, მსაზღვრულის განსაკუთრებული სემანტიკური დატვირთვისა.

მეფე, ბრძენი, აღმაშენებელი, ბრწყინვალე, თავდადებული, მოკლე... დამატებითი ატრიბუტები, დამატებითი ინფორმაციის მოძცემი მსაზღვრულები კი არ არიან ასეთ გამოთქმებში, არამედ ნოსტემული საზღვრულის მიუცილებელი ნიშნები, ურომლისოდაც აღნიშნული სახელდება უკვე წარმოდგენილია. ამ მხრივ შედარებით ზოგადია მეფე, რადგანაც იგი სხვა საკუთარ სახელებთანაც

¹ შ. აფრილიანი, სიტყვათხმარება ახალ ქართულში, თბ., 1966, გვ. 119.

(სხვა მეფეებთანაც) ქმნის სინტაქსურ წყვილს, მაგრამ აღმაშენებელი, ბრწყინვალე, თავდადებული... ტიპის მსაზღვრელები სემანტიკურად განსაკუთრებით აქცენტირებულნი არიან, რამდენადაც სწორედ მათი საშუალებით ხდება შესიტყვების ადრესატის გამოჩენვა იმავე საკუთარი სახელის (საზღვრულის) მქონე სხვა პირებისაგან. ამავე ფუნქციისაა ერთი და იმავე სახელის მქონე მეფეთა და კათალიკოსთა ქრონოლოგიური რიგითობის მიხედვით კლასიფიკაციაც: გიორგი I, გიორგი II... გიორგი XIII; ანტონ პირველი, ილია მეორე და ა. შ.

ვანხილულ შესიტყვებებში საკუთარ სახელად მიიწინევა არა მხოლოდ საზღვრული, არამედ მთლიანად გამოთქმა: თამარ მეფე, დავით აღმაშენებელი, სოლომონ ბრძენი... ამავე მიზეზით ზოგი ამ გამოთქმათაგანი დეფისით დაწეილიც შეიძლება შეგვხვდეს. არსებითად ამავე რიგისაა: თამარ-ქალი, ფატმან-ხათუნი, სასაუბრო-მოფერებითი ზაზა-ბიჭი, ეკა-ვოვო, თბილის-ქალაქი და მისთ. თუ ამგვარ განმთქმებში რიგს შეეცვლით, საზღვრული ხდება მაშინ ბრუნებადი, მსაზღვრელი კი მისდევს იმავე წესებს, რასაც საზოგადო სახელებთან სინტაგმატური კავშირისას: მეფე თამარი, მეფე თამარმა, მეფე თამარს... საინტერესოა, რომ ასეთ გამოთქმათა უმრავლესობის მყარი სემანტიკური განსაზღვრულობა პრეპოზიციის შემთხვევაში ირღვევა და, თუ პოსტპოზიციის დროს მთელი გამოთქმა იყო საკუთარი სახელი, პრეპოზიციისას ასეთი მხოლოდ საზღვრულია. შდრ.: სოლომონ ბრძენი და ბრძენი სოლომონი, დიმიტრი თავდადებული და თავდადებული დიმიტრი... სინტაგმის წყვილთა მყარი რიგის დარღვევა საზოგადო სახელთა რიგში აბრუნებს მსაზღვრელს და ამით საზღვრულის სემანტიკასაც აფართოებს. ბრძენი სოლომონი შეიძლება ითქვას არა მხოლოდ სოლომონ ბრძენის სახელით ცნობილი პირის მისამართით, არამედ მოსაუბრის თვალსაზრისით ნებისმიერი ჭკვიანი კაცის შესახებაც, რომელსაც სოლომონი ჰქვია. განსაკუთრებით სპეციფიკური მსაზღვრულის შემთხვევაში კი სერთოდ შეუძლებელია სინტაგმის წევრთა რიგის შეცვლა (მაგ., პაპინ მოკლე), თუ, რა თქმა უნდა, გამოთქმის თბიქტის მიმართ სავანგებო უპატივცემულობის, არათავაზიანობის ჩაზგასმა არ გვინდა, რასაც, ისინი, ჩვეულებრივ, არ იმსახურებენ.

მსაზღვრელ-საზღვრულის წყობას ძირითადად სტილური დანიშნულება აქვს და ამ წყობის ინვერსიას ხშირად მსაზღვრულის მნიშვნელობის აქცენტირება, მისი მნიშვნელობის აღქმის სისრულის

საჭიროება უდევს საფუძვლად, როგორც შენიშნავენ, ასეთ შემთხვევაში სინტაგმის თითოეულ წევრს დამოუკიდებელი ქლერადობა და თავისთავადი ღირებულება ეძლევა, რადგანაც, თუკი პრეპოზიციისას საზღვრულისაკენ მიმავალ ვსაზე ნებისმიერი მსაზღვრელის მნიშვნელობა შთაინთქმის მათი აღქმის ერთიანობა-მთლიანობის ხარჯზე, პრეპოზიციისა და გათიშული მსაზღვრელ-საზღვრულის შემთხვევაში სინტაგმის ღერძის — სუბსტანტივის მომდევნო ნებისმიერი წევრი თავისი დამოუკიდებელი მნიშვნელობით წარმოდგება⁵, ეს შედარებითი დამოუკიდებლობა ფორმობრივ „აფითდამკვიდრებაში“ აისახება.

პოსტპოზიციური წყობის დროს მსაზღვრელ-საზღვრულის სემანტიკური კავშირი რომ სუსტია, ამაზე მეტყველებს განკერძოებული განსაზღვრებისა და დანართის შემთხვევები. ერთიცა და მეორეც არსებითად მსაზღვრელ-საზღვრულის შესუსტებული კავშირისა და დამოუკიდებელ ერთეულებად წარმოდგენისაკენ სწრაფვის შედეგია.

შემოთქმულია საფუძველზე კიდევ უფრო მარტივია გათიშული მსაზღვრელ-საზღვრულის ბრუნების თავისებურების ახსნა. რაც უფრო შორდება ერთმანეთს საზღვრული და მსაზღვრელი, მით უფრო იზრდება მსაზღვრელის დამოუკიდებლობის ხარისხი. მსაზღვრელის ბრუნვის ფორმა ამ შემთხვევაში საზღვრულთან სემანტიკური და სინტაქსური კავშირის მანიშნებელი აუცილებელი ფორმობრივი რეალობაა:

იმე დღეს, შეილო, დეილიმ, ჳრელს ჩეიკომლი კამასა (ქეი); კაფეში შევალ სრულად მარტო და ორს ავივებ სსმელთ ჳიქას (ტ ტბ.); და ეთ ქრისტემ ვალღეი აირზია, მე ტფილისი ავირზე ბეგერი (ტ ტბ.); ქუჩაში სამი საღებრობს ბიჭი (მ მაქ); იმ ხალხბოვით იდუმალი და ისე ძველი ანე ქოთი და ციმციმება, ბრწყინავა სჳერო (ე კალანდ).

მაშასადამე, ატრიბუტული მსაზღვრელ-საზღვრულის შემთხვევაში ხმოვანფუძიანი პრეპოზიციური მსაზღვრელის გარდა ბრუნვის ნიშნებს სრულად ან ნაწილობრივ დაიბრუნებს ყველა სახის მსაზღვრელი: პრეპოზიციური (თანხმოვანფუძიანი), პოსტპოზიციური, სხვა წევრით გათიშული, მაგრამ ამ ბრუნვის ნიშანთა ფუნქცია არაა იმგვარივე, რისთვისაც საზღვრულისა. მსაზღვრელი ბრუნვაში უთანხმება საზღვრულს და საჭიროების შემთხვევაში მეტ-ნაკლებად იმო-

⁵ შ. აფრიადონიძე, ინვერსიის სტრუქტურული დანიშნულებითაობის, ისე მროშები, B 4 (143), თბ., 1971, გვ. 60.

რებს მის ფორმას (ისევე, როგორც რიცხვში შეთანხმებისას გვაქვს გაისხენე: წურილნი ვარსკვლავნი, დიდთა სეთა და მისთ).

საინტერესოა ერთი მომენტი: თანხმოდანფუძიანი პრეპოზიციური მსაზღვრელი მიცემითი ბრუნვის ნიშანს კარგავს ყოველთვის, გაბლა ორი შემთხვევისა.

1. როდესაც მსაზღვრელის ფორმა მოქმედებითი ან ვითარებითი ბრუნვისაგან არის ნაწარმოები (დროებითი სამუშაო, პირველადი დახმარება, ფულადი კონპენსაცია...) და ფუძის სახით წარმოდგენისას არის ორაზროვნების საშიშროება — წარმოქმნილი ფუძე ზმნის მსაზღვრელად (ზმნისართად) იქნეს გაგებული თუ სასყელისა, შდრ.: „დროებით(ს) სამუშაოს ვეძებ“. იმის მიხედვით, სამუშაოთა დროებითი აუ ძებნა, სინტაქსური წყვილები იქნება: დროებით(ს) სამუშაოს ან დროებით ვეძებ. ამგვარი მსაზღვრელები ვითარებით ბრუნვაშიც კი -ს-ს დაირთავენ დღეისათვის მხოლოდ და ან თუ კავშირით შეერთებული ერთგვაროვანი მსაზღვრელების შემთხვევაში: „დროებითსა და ყველა სახის არასისტემატურ სამუშაოდ მიიჩნევა ისეთი საქმიანობა...“.

მიცემითის -ს-ს აღნიშნულ კონსტრუქციაში სიტყვათგანმასხვევებელი ფუნქცია უფრო აქვს, ვიდრე ფლექსიური. იგი ერთგვარად „აბათილებს“ მოქმედებითისა და ვითარებითის შემორჩენილ ფუნქციებს და ერთიან ფუძედ აქცევს სიტყვას. ეს მოვლენა კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ საზღვრულისათვის არსებითია მსაზღვრელის ფუძისეული მნიშვნელობა, ბრუნვის ნიშნებს კი მისთვის სიმბოლური მნიშვნელობა აქვს (ეს პრეპოზიციის შემთხვევაში, პოსტპოზიციისას კი — არსებითი, ოღონდ არა საზღვრულისათვის, არამედ მსაზღვრელისათვის). მიცემითის -ს ფონეტიკურად ყველაზე ნეიტრალურია სხვა ბრუნვის ნიშნებთან შედარებით (უხმოვნთა), მაღიან გავრცელებული ბგერაა საერთოდ სიტყვის ბოლოში: გარდა ამისა, თანხმოდანფუძიანი პრეპოზიციური მსაზღვრელის ფორს მიცემითი და ვითარებითი ერთნაირად, ფუძის სახით არიან წარმოდგენილნი, თუ მათ ზოგიერთ საერთო ფუნქციასაც გავითვალისწინებთ, არ უნდა ჩანდეს შემთხვევითად, რომ აღნიშნულ კონსტრუქციაში ვითარებითმა იმავე ფორმას მიმართა, რაც მიცემითთან გვაქვს.

2. მიცემითის -ს შენარჩუნებულია აგრეთვე მაშინ, როდესაც I და II პირის კუთვნილებითა ნაცვალსახელია მსაზღვრელად: ჩემს (ჩვენს) ოთახს, შენს (თქვენს) საქმეს. ამავე ნაცვალსა-

ხელებთან -ს გვაქვს ვითარებით ბრუნვაშიც: ჩემს (ჩვენს) ოთხად, შენს (თქვენს) საქმედ⁶.

ფეიქრობთ, ბრუნვის ნიშნის სიმყარე ამ შემთხვევაში განაპირობა მსაზღვრელის გამოკვეთილმა პერსონიფიკაციულმა სექანტიკამ, რის გამოც მას უფრო თავისთავადი და მყარი მნიშვნელობა აქვს და საზღვრულის ფუძესთან შერწყმისაკენ არ ისწრაფვის ჩემი, ჩვენი, შენი, თქვენი⁷ ორმაგი, დამატებითი ინფორმაციის შემტველი მსაზღვრელები არიან. — ერთი, რომ კუთვნილებას აღნიშნავენ, მეორე — ამ კუთვნილების პერსონიფიკაციას ახდენენ, პირზე მოუთითებენ.

ამგვარად, თუკი შეეთანხმებით, რომ დამოუკიდებლად, საზღვრულის გარეშე, არამსაზღვრელი ფუნქციით ზედსართავი სახელი არ არსებობს, მაშასადამე, არც მის ბრუნებაზე შეიძლება ვილაპარაკოთ. ბრუნება და რიცხვი არ არის საკუთრივ ზედსართავი სახელისათვის დამახასიათებელი კატეგორიები. ზედსართავი და რიცხვითი სახელები, როგორც ფორმაცვალებადი მეტყველების ნაწილები, იღებენ ბრუნვისა და რიგ შემთხვევაში მრავლობითი რიცხვის ნიშნებს, როგორც საზღვრულთან შეთანხმებული სინტაქსური კავშირის მანიკენებელს.

მსაზღვრელი სახელის გასუბსტანტიკება არსებითად ელიფსისის შედეგია. წინადადების მოსალოდნელი წევრის გამოტოვება სტილური თუ სხვა დანიშნულებით თავის კვალს ტოვებს შესიტყვევის სტრუქტურაზე. ფორმობრივად გაუჩინარებული წევრი სემანტიკურად ისევ წინადადებაში რჩება, მეტიც, მისი გრამატიკული შესაძლებლობანი შენარჩუნებულია რომელიმე წევრის ბაზაზე (საზღვრული სიტყვის გამოტოვების შემთხვევაში ასეთი წევრი, რასაკვირველია, მსაზღვრელია).

საგანგებო აღნიშვნას ითხოვს მათემატიკური ოპერაციების დროს გამოყენებულ რიცხვით სახელთა ენობრივი ფუნქცია: „ერთს მიუემატოთ ორი იქნება სამი“; „ოცი, გაყოფილი ხუთზე, ოთხია“ და მისთ. ფაქტია, რომ ერთი, ორი, სამი, ოცი, ხუთი, ოთხი აქ სუბსტანტივის ფუნქციით იხმარებიან (ამადაც იბრუნვიან) და სინტაქსური კვალიფიკაციით განსხვავდებიან რთული

⁶ მსაზღვრელი სახელის შეთანხმება საზღვრულთან ბრუნვაში, თანამეცნიერ ქართული სალიტერატურო ენის ნორმება, პირველი კრებული, თბ., 1970, გვ. 133.

⁷ შესამე პირის კუთვნილებითი ნაგვალსახელების მიერ მოცემული ბრუნვის ნიშნის დაყოფა წმინდა ფონეტიკურ ნიშნადზე ხდება: მის(ს) სახლს, მათ(ს) ბავშვს.

რიცხვითი სახელების ფუძეში შემავალი ამავე ფორმებით წარმოდგენილი მსაზღვრელი ნაწილისაგან: ორი ათასი, სამ-ასი, ოცი მილიონი, ხუთი ათასი...

სავარაუდოა, რომ მარტივი რაოდენობითი რიცხვითი სახელები (ერთიდან ათამდე, აგრეთვე ოცი, ასი) ენაში იმთავითვე იზოლირებულად იხმარებოდა და სახელდების მომენტისთვისვე იქნა დაშვებული ვარკვეული პირობითობა, აბსტრაქტიზება და საჭიროდ არ ვახდა მათი სემანტიკის (რაოდენობის) საგნობრივი მიმართების დაზუსტება. ამიტომ მათემატიკური თეორემატების დროს გამოყენებული რიცხვითი სახელების ფუნქცია ამხსნება არა ენობრივი კომპონენტის, ელიფსისის საფუძველზე, არამედ ექსტრალინგვისტური ფაქტორებით.

* * *

სუბსტანტივაციის საპირისპირო მოვლენაა ადიექტივაცია, როცა საწყაოს, საწომი ერთეულის, საერთოდ, ზომი-ოდენობის აღმნიშვნელი არსებითი სახელია გამოყენებული ზედსართავის ფუნქციით: ურეში (შეშა), ქილა (ერბო), კილო (ვაშლი), მუჭა (ფეტვი)... ასეთ შემთხვევაში ზედსართავის ფუნქციით გამოყენებული არსებითი ამხსნელი სიტყვაა. მსაზღვრელი და იგი ზუსტად ისე იქცევა, როგორც ანალოგიურ შემთხვევაში ზედსართავი სახელი, — მასი ბრუნვის ფორმები გამოწვეული ფორმებია და არაშყარი — ზოგი იკარგება, ზოგიც — შენარჩუნებულია.

არსებითად ადიექტივაციური პროცესია მართულმსაზღვრელიან შესიტყვებაში არსებითის მონაწილეობის ფაქტი. შესიტყვებაში ხის სახლი შემადგენელ კომპონენტთა ურთიერთობა სემანტიკურად ისეთივეა, როგორც დიდი სახლისა თუ კოხტა სახლისა. დასახელებულ შემთხვევებში სახლის ამა თუ იმ ნიშნით განსაზღვრა ხდება. წამყვანი სიტყვისათვის (სახლი) ამხსნელი ანუ მსაზღვრელი სიტყვის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა ფაქტობრივად ფუძის ტოლფასია. სასურველი სემანტიკური ნიშნისათვის საჭირო ფორმა ამ შემთხვევაში ნათესაობითი ბრუნვით გაფორმდა. აქ ნათესაობით ბრუნვას უფრო სიტყვაწარმოებითი ფუნქცია აქვს, ვიდრე გრამატიკული. ამას ადასტურებს ის ფაქტიც, რომ პოსტპოზიციური წებობისას ფუძედ აღებულია ნათესაობითის ფორმა და შემდეგ ხდება შეთანხმება ბრუნვაში (სახლი ხისა, სახლმა ხისამ, სახლს ხისას...), ზუსტად ისევე, როგორც კოხტა (ან პატარა) სახლის პოსტპოზი-

ციის შემთხვევაში (სახლი პატარა, სახლმა პატარამ, სახლს პატარას...), სინტაქსური დამოკიდებულება შესიტყვეებისა პატარა სახლი და დიდი სახლი ერთ სიბრტყეზე განიხილება მხოლოდ დიაქრონიულ დონეზე. დღეისათვის პატარა სახლისა და ხის სახლის წევრებს შორის სინტაქსური კავშირი ერთნაირია.

* * *

საინტერესოა პირისა და ჩვენებით ნაცვალსახელთა ბრუნების საკითხიც. ცნობილია, რომ ეს, ეგ, ის, იგი პოლიფუნქციური ნაცვალსახელებია და მათი გარჩევა შესაძლებელია მხოლოდ სინტაგმატურ დონეზე. სახელთან დაკავშირებისას მათ ჩვენებითი ნაცვალსახელის ფუნქცია აქვთ, ზმნასთან — პირისა, ამასთან, პირის ნაცვალსახელი — ეს იგივე სუბსტანტივია, მისი ფარდი, არსებითი სახელის ნაცვალი. ჩვენებითი ნაცვალსახელი კი სინტაქსურად მუდამ განსაზღვრებაა.

პირისა და ჩვენებით ნაცვალსახელთა ბრუნებაზე მსჯელობისას — ისევე, როგორც ზედსართავი და რიცხვითი სახელების შემთხვევაში — განარჩევენ ბრუნების ორ სახეს: დამოუკიდებელსა და არსებით სახელთან ერთად. მაგრამ პირისა და ჩვენებითი ნაცვალსახელები ხომ იმის მიხედვით გაირჩევა, არსებითთან არის იგი ნახმარი, თუ — არა. მაშასადამე, შეუძლებელია აღნიშნულ ჩვენებით ნაცვალსახელებზე მსჯელობა, როგორც არსებითის გარეშე, დამოუკიდებლად ბრუნებად სახელებზე — ისევე, როგორც არ შეიძლება პირის ნაცვალსახელთა ბრუნების განხილვა არსებით სახელთან ერთად. არსებითის, ასახსნელის გარეშე ეს, ეგ, ის, იგი — პირის ნაცვალსახელები არიან და იბრუნებიან ისე, როგორც შესაბამისი სუბსტანტივები⁸. ხოლო არსებითთან ერთად ნახმარი ეს, ეგ, ის, იგი ჩვენებითი ნაცვალსახელები არიან და მათი ბრუნვის ფორმა გამოწვეულია მისი ასახსნელი, წამყვანი სიტყვით (საზღვრულით).

ნიშანდობლივია, რომ აღნიშნული ჩვენებითი ნაცვალსახელები არსებით სახელთან (საზღვრულ სიტყვასთან) ბრუნებისას პრეპოზიციური წყობისას ბრუნვისნიშანშეკვეცილები, ფუძის სახით არიან წარმოდგენილნი (ეს კაცია, ამ კაცმა, ამ კაცს, ამ კაცის...), პოსტ-

⁸ მსჯელობაში გვაქვს არა მათი ფორმობრივი იდენტურობა (აღნიშნული ნაცვალსახელები ორ ფუძეს იყენებენ ბრუნებისას, არსებითი — ერთს), არამედ გრამატული სისტემისა და ფუნქციების ერთჯაბრობა.

პოზიციური რიგისას კი ისინაც ისევე მიიღებენ ბრუნვის ნიშნებს, როგორც შესაბამის სტრუქტურაში ზედსართავი თუ რიცხვითი სახელები (კაცი იგი, კაცმა იმან, კაცს იმას...) თუმცა ძველი ქართული საბაზისის ნიშანდობლივი ეს ფორმები თანამედროვე ქართულში უკვე აღარ გვხვდება, ალბათ ამ ნაცვალსახელთა ნაწიერული ფუნქციის დაკარგვის გამო.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მსაზღვრელად გამოყენებულ ჩვენებით ნაცვალსახელთაგან (ეს, ევ, ის, იგი) იგი მხოლოდ გარკვეული სტილური დანიშნულებითაა იხმარება, სხვაგვარად „ახალი ქართულის ადრინდელი პერიოდიდან მოკიდებული იგი მსაზღვრელის ფუნქციით აღარ იხმარება“⁹. მსაზღვრელის ბოლოში ჩვეულებრივ ის ნაცვალსახელი გამოდის და არა იგი¹⁰. მიზნით ალბათ მის ფუძესმოვნიანობაშია საძიებელი, მართალია, XVIII საუკუნემდე სრული იგი ს გვერდით დასტურდება მისი ბოლო-ხმოვანმოკვეცილი იგ ფორმაც¹¹. მაგრამ ეს პროცესი არ განვითარებულა და ენობრივ ნორმად არ ქცეულა, რამაც, ვფიქრობი, შეზღუდა კიდევ იგი-ს გამოყენება მსაზღვრელი სახელის ფუნქციით. როგორც ვარაუდობენ, სწორედ პრეპოზიციურმა წყობამ, მსაზღვრელი ნაცვალსახელების გადმოწევამ საზღვრული სახელის წინ შეუწყო ხელი ჩვენებით ნაცვალსახელთა ბოლო ხმოვნის მოკვეცას (ესე კაცი — ეს კაცი) და მათ შემდგომ უბრუნველობას (ამ კაცმა, ამ კაცს...) ¹².

* * *

წარმოდგენილი მსჯელობა გვიბიძგებს იმისაკენ, რომ გადასინჯვით სასკოლო თუ სტუდენტთათვის განკუთვნილ სახელმძღვანელოებში ზედსართავი სახელის, რიცხვითი სახელის, ჩვენებით და პირის ნაცვალსახელთა, მიმდებარების ბრუნებასთან დაკავშირებუ-

⁹ ა. მარტიკოტოვი, ნაცვალსახელი ქართულურ ენებში, თბ., 1964, გვ. 137.

¹⁰ არნ. ნიქოზაძე, დილექტანტების საკითხისათვის „ვეფხისტყაოსანში“, ენისკის მოამბე, 111, 1936, გვ. 216.

¹¹ ნ. ჩართოლანი, ჩვენებით ნაცვალსახელთა სისტემა ქართულში სხვა ქართველურ ენებთან შედარებით, თბ., 1935, გვ. 119.

¹² იქვე, გვ. 99, 119.

ლი საკითხები. დამაჯერებელი არ ჩანს მათი ბრუნების განხილვის საჭიროება ცალკე და არსებითთან ერთად (არგუმენტებს აღარ გავიმეორებთ). ზედსართავი სახელის, რიცხვითი სახელის, მიმღობისა და ზოგიერთი ვგუფის ნაცვალსახელის ბრუნების განხილვა ყველაზე მოსახერხებელია მსაზღვრედ-საზღვრულის ბრუნებასთან დაკავშირებულ პრობლემებზე მსჯელობისას.